

OVER DE WOORDEN
KABELJAUW EN BAKELJAUW

DOOR

A. KLUYVER

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 63, SERIE A, N°. 7

AMSTERDAM — 1927

Bibliothèque Maison de l'Orient

150017

OVER DE WOORDEN *KABELJAUW EN BAKELJAUW*

DOOR A. KLUYVER

Naast het Nederlandsche woord *kabeljauw* bestaan in verschillende Europeesche talen vormen die zeer op het Nederlandsche woord gelijken; zulke vormen vindt men in het Duitsch, in het Deensch en Zweedsch, in het Poolsch¹⁾, ook in het Fransch. Het oudste voorbeeld dat men van het woord kent, staat in Du Cange: uit een in het Latijn gesteld stuk, uitgegaan van den graaf van Vlaanderen, wordt hier een zin aangehaald waarin voorkomt de nom. pl. *cabellauwi*. Dit stuk is van 1163. Die Latijnsche vorm zou kunnen zijn gemaakt van den Mnl. vorm *cabelau*, die gewoon is naast *cabeliau*. Men zou zich kunnen voorstellen, dat die Nederlandsche vormen naar oostelijker streken waren overgebracht, maar ook bij ons moet *kabeljauw* een uitheemsch woord zijn. De merkwaardigheid is nu, dat na de middeleeuwen ook in gebruik zijn gekomen als namen voor denzelfden visch *bakeljauw* en *bakelauw* (zie verschillende spellingen in het *Ndl. Wdb.*). Men heeft dus twee vormen die beginnen

¹⁾ In het Zweedsch bestaat *kabeljo*; de *kabeljauw* is in die taal *kabeljon*, en hieruit zal de Poolsche vorm *kablion* kunnen zijn ontstaan, waarnaast men voor po. *kablon* een Zweedschen vorm zonder *j* zal mogen aannemen, overeenkomende met ndl. *kabelau*, mnd. *kabelow*. De vorm *kablen*, die in *D. Wtb.* V, 10 uit een ouder woordenboek wordt vermeld als synoniem van *bolch* en als gebruikelijk „im Niderland“ (dus wellicht ergens in Neder-Duitschland), zal aan den Poolschen vorm *kablon* kunnen ontleend zijn. Doch onduidelijk blijft wat bedoeld is met het in *D. Wtb.* aangehaalde artikel van Maaler: „*kablen*, eine gattung fisch im Rhein, *glanus*“. Van den visch die *Silurus glanis* heet, vind ik vermeld dat hij in den Rijn bijna niet voorkomt.

met *k*, en twee die beginnen met *b*, en tusschen de twee vormen van elk paar is hetzelfde onderscheid: telkens is in één der vormen een *j*-klank die niet voorkomt in den anderen. De gelijkenis tusschen *kabeljauw-kabelauw* en *bakeljauw-bakelauw* is dus zeer groot, en de beteekenis blijft dezelfde: daarom heeft men aan de identiteit van die vormen niet willen twifelen; men heeft gezegd, dat het eene paar uit het andere of uit een ouderen vorm daarvan moet zijn ontstaan: en de vraag was, welke vormen de oudste zouden zijn, die met *k* of die met *b*.

Zooals werd opgemerkt, kent men den vorm met *k* reeds uit de twaalfde eeuw; vormen met *b* zijn, hetzij hier te lande of elders, eerst uit veel later tijd gegeven. De geleerden van onzen tijd moesten dus in de eerste plaats de hypothese stellen, dat het oorspronkelijke woord was begonnen met *k*, en dat, bij welk volk dan ook, de oudere vorm eene metathesis had ondergaan, ten gevolge waarvan verschillende nieuwe vormen waren ontstaan met *b*. Omtrent deze laatste was het een en ander bekend, doch hieraan had men niet veel: immers, alle vormen met *b* wilde men beschouwen als secundair: men moest beginnen met de verklaring van den vorm *kabeljauw-kabelauw*.

Tusschen 1890 en 1900 hebben vooral de heeren Uhlenbeck en Schuchardt hunne aandacht aan dit vraagstuk besteed¹⁾, doch de laatstgenoemde heeft toen alleen geschreven over de omstandigheden waarin de oudere vorm in den jongeren zou zijn overgegaan. En de nieuwe en verrassende etymologie uit het Russisch waaraan de heer Uhlenbeck in dien tijd heeft gedacht, bracht het onderzoek toch niet ten einde; maar doordat zij nog plaats overliet voor den twijfel, gaf zij eene aansporing tot verder onderzoek. Want hoe grooter het gebied wordt dat men kan overzien, aan des te meer mogelijk-

¹⁾ Zie *Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk.* XI, 225; *Beitr. z. Gesch. d. d. Spr.* XIX, 543.

heden kan men gaan denken. In de volkstalen worden de visschen natuurlijk niet benoemd volgens een streng systeem, een zelfde naam wordt in de eene streek voor een ander dier gebruikt dan in de andere, en die namen ondergaan allerlei grillige afwisselingen door volksetymologie, door invloed van synonieme termen enz.

In 1908 heeft Prof. Schuchardt wederom over *kabeljauw* gesproken, doch ook nu niet in een stelligen vorm. Na eene beschouwing van allerlei woorden waartusschen hij een verband voor mogelijk meende te moeten houden, wilde hij nu het omgekeerde onderstellen van wat men tot dusverre had aangenomen, en dus de vormen met *b* voor ouder houden dan die met *k*. Zijne eigen woorden zijn: „In Anbetracht der lautlichen Beziehungen zu so vielen gleiches oder ähnliches bedeutenden Wortformen halte ich demnach jetzt — der allgemeinen Ansicht entgegen —, *bak-* für älter als *kab-*, wenn auch dieses weit früher bezeugt ist”. Dat dit echter niet eene vaste overtuiging was, maar slechts eene gissing, blijkt uit den zin dien hij laat volgen: „Doch lässt sich vielleicht die andere Ansicht mit neuen Gründen stützen¹⁾”. Ik meen, dat hij na 1908 niet meer op deze zaak is teruggekomen. Blijkbaar beschikken ook de grootste geleerden niet over genoeg gegevens, en wellicht moet men vreezen dat dit woord, als zoovele andere, voor altijd een raadsel zal blijven. Indien ik het hier ter sprake breng, dan is het alleen omdat ik enkele punten in het licht wil stellen die men tot nog toe in het duister heeft gelaten.

Zooals Prof. Schuchardt zeker te recht opmerkt, is de tijd waaruit men bewijsplaatsen heeft wel van groot belang, maar niet altijd van een beslissend belang. Men heeft hier te maken met middeleeuwsche namen voor visschen; doch niet voor alle middeleeuwsche talen heeft men zulke woordenboeken als dat van Verdam voor de onze. Indien *bakeljauw* eerst

¹⁾ *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXII, 477.

aan het einde der zestiende eeuw of in het begin der zeventiende door de Nederlanders al of niet rechtstreeks is ontleend aan de taal van Spaansch sprekende visschers, dan zou het Spaansche woord toch vele eeuwen ouder kunnen zijn zonder dat men het wist. A priori is dus de onderstelling niet onverdedigbaar dat, wanneer men zich niet bepaalt tot het Nederlandsch, de oorspronkelijke vormen zouden zijn begonnen met *b*, en dat die vormen tweemaal in onze taal zouden zijn overgegaan met eene tusschenpoos van eenige eeuwen: de tweede maal in hunne onvervalschte gedaante, de eerste maal met omzetting van de medeklinkers der eerste twee lettergrepen.

De Spaansche vormen der zestiende eeuw die hier in aanmerking komen, luiden nagenoeg juist zooals de Nederlandsche die er uit zijn ontstaan: *bacallao* en *bacalao*. En men moet daarbij opmerken, dat de tweeklank in de laatste lettergreep van het Nederlandsche woord dezelfde is als die van *blauw*, niet als die van *trouw*. In sommige Hollandsche dialecten waarin nog altijd *blaauw* wordt gezegd, zegt men ook *kabeljaauw*, en van de middeleeuwen af is de gewone spelling dan ook die met *au* of *aau*, niet met *ou*. Kon men deze twee Spaansche vormen gemakkelijk verklaren als oorspronkelijk Spaansche namen van den visch, dan zou men geloof ik de geheele zaak voor beslist houden. Maar die vormen geven juist groote moeilijkheid.

In het woordenboek van Murray vindt men onder *Bacalao* als oudste voorbeeld eene aanhaling uit een werk van 1555¹⁾, waarin gezegd wordt dat Cabot, die op Newfoundland kwam in 1498, het land daar noemde *Baccallaos*, omdat in de wateren aldaar een zeker soort van groote visschen voorkwam die door de inboorlingen *baccallaos* werden genoemd. Inderdaad vindt

¹⁾ „Cabot him selfe named those landes Baccallaos, bycause that in the seas ther about he found so great multitudes of certeyne bigge fysshes . . . which thinhabitantes caule Baccallaos”.

men in de reisbeschrijvingen der zeventiende eeuw als topographische namen *Baccalaos*, *Terra de Baccalaos*, *Insula Bacalaos*¹⁾, en nog heden heet een klein eiland aan de oostkust van Newfoundland *Bacaliau Island*.

In de zestiende en zeventiende eeuw had men dus dit geloof, dat de naam *bacallao* voor den *gadus morrhua* ontleend was aan de taal van inboorlingen van de oostkust van Noord-Amerika. Maar indien nu het woord *kabeljauw*, dat in de twaalfde eeuw voorkomt, met *bacallao* in verband staat, en dit neemt men toch aan, dan zou dit zoogenaamd Amerikaansche woord reeds in de twaalfde eeuw in West-Europa moeten zijn bekend geworden, lang vóór de ontdekkingen van Columbus en Cabot. Dat Scandinavische zeevaarders van uit Groenland de oostkust van Amerika hebben bezocht in de tiende eeuw en later, wordt niet in twijfel getrokken²⁾, maar voor zoover ik zie, is in de verhalen daaromtrent geen sprake van de kabeljauwvangst, en geen kenner van de Scandinavische talen heeft nog ooit beweerd, dat het woord *kabeljauw* door tusschenkomst van die zeevaarders vóór het jaar 1200 uit Scandinavië naar Nederland zou zijn gekomen.

Van de zeventiende eeuw af tot in onzen tijd is ook de meening uitgesproken, dat een oorspronkelijke en dan onverklaarde vorm *kabeljauw* eene metathesis zou hebben ondergaan in de taal der Basken³⁾, die vanouds veel op zee voeren en ook al spoedig na de ontdekking van Newfoundland aan de

¹⁾ Zie Murphy, *Henry Hudson in Holland*, uitg. W. Nijhoff (a^o. 1909), blz. 128, 122, 197. In een stuk van 1648: „aen de zyde van Labrador ende Baccalayas“ (*Werken der Linschoten-Ver.* I, XXXIV).

²⁾ Zie Gathorne-Hardy, *The Norse Discoverers of America* (a^o. 1921).

³⁾ „Wat de Bakkeljaau Visch aangaat, de zelve heeft deezen naam van de Basques ontfangen; doordien men die anders Kabbeljau noemen zoude“ (Zorgdrager, aangeh. in *Ndl. Wdb.* VII, 805). — Zie ook Uhlenbeck, *Beiträge zu einer vergleichenden Lautlehre der baskischen Dialecte* (a^o. 1903), blz. 100.

kabeljauwvisscherij een groot aandeel hadden. Andere geleerden daarentegen houden het Baskische woord dat met sp. *bacallao* nagenoeg gelijkkluidend is, niet voor een aanvankelijk Baskischen term, maar wel voor een der vele Romaansche woorden in het Baskisch¹⁾. In elk geval zal men gissen dat *bacallao*, als naam voor den visch en voor het land waarbij hij werd gevangen, niet uit Amerika naar Europa is gekomen, maar dat omgekeerd die naam door Zuid-europeesche kabeljauwvisschers in Amerika is bekend geworden. En mag men zich dan niet verlaten op het Baskisch zelf, dan komt men weer terug bij eene taal als het Spaansch, dat aan het Baskisch den term kan hebben verschaft.

In de ongedwongen volkstaal van verschillende deelen van Spanje zijn thans vele woorden op *-ao*, doordat men nl. in de talrijke woorden op *-ado* de *d* meer en meer weglaat: wie zegt *-ao*, heeft het gevoel dat hij moest zeggen *-ado*; en zoo zijn er ook menschen die, om zich keurig uit te drukken, niet zeggen *bacalao*, maar *bacalado*; hierom worden zij uitgelachen, want de ontwikkelden weten zeer goed dat een vorm met *d* in dit geval onbekend is. Gavel spreekt van „la plaisanterie classique „*bacalado de Bilbao*”; immers in den correcten naam van de stad Bilbao is evenmin een *d*²⁾. Een ontwikkelde Spanjaard heeft dus niet het gevoel, dat hij *bacalao* door het invoegen van eene *d* tot een ouderen vorm kan herleiden. In het algemeen zal men mogen zeggen, dat een vorm op *-ao* niet past in het zuivere Castellaansch, en doorloopt men een gewoon Spaansch woordenboek van de litteraire taal, dan zal men zeer weinig woorden vinden die aldus eindigen.

¹⁾ Vgl. Meyer-Lübke, *Etym. Wtb.*, no. 4650. Schuchardt zegt in zijne hierboven vermelde beschouwing (*Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXII, 477) van het Baskische woord: „(es) kann in dieser Entwicklung nur eine untergeordnete, unwesentliche Rolle gespielt haben.”

²⁾ Zie H. Gavel, *Étude sur l'évolution de la prononciation du Castillan depuis le 14e siècle*, blz. 217.

Doch het ligt ook niet voor de hand, dat *bacallao* Castellaansch zou zijn: zulk een visschersterm zou men eer zoeken in de taal van eene bevolking die aan de zee woont. In het Catalaansch vindt men den term *bacallà*, dat in de eerste plaats de regelmatige vertegenwoordiger zou kunnen zijn van een ouderen vorm op *-an*; doch ook in meerlettergripige woorden op *-ar* verdwijnt vaak de laatste consonant, zoodat er in het Catalaansch zelfs eene zekere verwarring is tusschen die twee soorten van nomina, en men b.v. pluralisvormen maakt bij nomina van de eene soort die alleen correct zijn voor nomina van de tweede. In elk geval, hoe men dit *bacallà* ook moet beschouwen, ook een vorm op *-ar* wordt vermeld door Caroline Michaëlis, bovendien nog een vorm op *-at*¹⁾. Men zou dan voor het Catalaansch hebben *bacallà*, *bacallar* en *bacallat*.

De vorm *bacallar*, met de *r* uitgesproken, zou ook Castellaansch kunnen zijn, en in een Spaansch woordenboek vindt men inderdaad dien vorm, maar in den zin van „kinkel, fr. rustre”, gelijk ik het vertaald vind²⁾. Is deze vorm in dien zin in het Spaansch te begrijpen? Is het denkbaar, dat een zelfde woord beteekent „boerenpummel” en „kabeljauw” of „stokvisch” (want in de zuidelijke landen wordt de kabeljauw meest gedroogd als stokvisch door het volk gegeten)? Die beteekenissen staan vrij ver van elkaar af, en aan een onmiddellijken overgang van de eene in de andere zal men niet willen denken. Wel vindt men b.v. in het Portugeesch de stokvisch genoemd als een type van droogheid, en zegt men, dat iemand mager is als een *bacalhao*. Men kan echter inderdaad niet terstond zien, hoe een zelfde vorm *bacallar* te gelijk „stokvisch” en „boer” kan aanduiden.

Indien men mag aannemen, dat sp. *bacallar*, boer, rechtstreeks uit den Romeinschen tijd afkomstig is, dan zou men vanwege

¹⁾ *Studien zur romanischen Wortschöpfung*, blz. 169.

²⁾ In het woordenboek van M. de Toro y Gómez.

de gemouilleerde *l* een Latijnsch woord kunnen stellen waarvan de nominatief was **baccallaris*. In het Portugeesch, waarin de *ll* wordt vereenvoudigd, zou hieraan beantwoorden *bacalar*. Zulk een vorm vindt men hier ook inderdaad, doch hij beteekent „Weiler, Dörfchen”¹⁾. De begrippen „boer” en „dorpeling” zijn natuurlijk nauw verwant, en het schijnt niet onmogelijk het Spaansche en het Portugeesche woord naast elkaar op te helderen.

Latijnsche adjectiva als *alaris*, *popularis*, *vulgaris* beteekenen „behoorende bij wat het stamwoord aanduidt”. Daarnaast zijn er in het Latijn neutra op *-are*, die vooral in het Spaansch ruim zijn vertegenwoordigd, en dan eene plaats aanduiden waar de in het stamwoord genoemde zaak voorkomt, b.v. *encinar*, „eikenbosch”, *ladrillar*, „steenbakkerij”; in het Portugeesch b.v. *palhar*, „stroohut”. Zoo heeft het Spaansch ook *villar*, „dorp”, d.i. eene verzameling van villae; en indien nu port. *bacalar* hetzelfde beteekent als sp. *villar*, dan zou men *bacalar* willen beschouwen als afgeleid van een woord dat ongeveer „boerderijtje” of „stukje land” aanduidde. Maar van dit stamwoord zou men dan ook willen afleiden het masculinum **baccallaris*, sp. *bacallar*: dit zou beteekenen „den bezitter, bewoner, bebouwer van zulk een boerderijtje”. Dit stamwoord zou men dan in zijn stamvorm kunnen aanduiden b.v. met **baccallo-*, en dit zou een term zijn uit een der volkstalen, die in het voor ons bewaarde Latijn niet voorkomt.

Deze vormen doen denken aan dien vorm van **baccallaris* die thans het meest bekend is, n.l. aan den modernen Franschen vorm *bachelier*. Zooals men vooral uit plaatsen bij Du Cange weet, moet dit woord oorspronkelijk hebben beteekend eene soort van rusticus, iemand van ondergeschikten rang die een klein stuk land bebouwde; vervolgens is het gebruikt voor

¹⁾ Aldus opgegeven in het Port.-Duitsche wdb. van H. Michaëlis. De spelling is hier *baccalar*, doch bedoeld is *c*, en deze moet uit een dubbelen medeklinker zijn ontstaan.

een jong edelman die niet een eigen banier voerde, voor een geestelijke van lagere rang, voor den bezitter van den laagsten academischen graad, voor een jongen man in ruimeren zin, een vrijer, en in het Engelsch beteekent *bachelor* ook een ouden vrijer. In de Romaansche talen komen zeker nog allerlei andere toepassingen voor: zoo vindt men it. *baccalare* opgegeven in den zin van „staljongen, helper van een huurkoetsier”. De Italiaansche vorm heeft eene enkele *l*, en dit geeft wellicht eene kleine moeilijkheid. Want indien het Latijnsche woord *ll* heeft gehad, zooals men uit den Spaanschen vorm zou willen opmaken, dan zou misschien *ll* in het Italiaansch regelmatig zijn. Kan er van het stamwoord meer dan één vorm zijn geweest, of kan het Italiaansch hier, als in sommige andere gevallen, eene dubbele consonant onmiddellijk vóór het accent hebben vereenvoudigd? Dit kan ik niet beslissen; wil men niet de identiteit aannemen van sp. *bacallar* en it. *baccalare*, dan toch zeker de allernauwste verwantschap.¹⁾

Voor mijne verdere bedoeling moet ik opmerken, dat het volk in Spanje blijkbaar gewoon was namen van geestelijke personen toe te passen op visschen. Het is mij niet zeer duidelijk wat het volk daartoe heeft bewogen: kan misschien het eten van visch op de door de Kerk verordende vastendagen hier in aanmerking komen? Of kan het uiterlijk van sommige visschen zekere vergelijkingen hebben doen maken? Een gewone naam voor den kabeljauw (meestal gedroogd) is *abadejo*; Cervantes vermeldt, dat hij ook werd genoemd *curadillo*; beide woorden geeft hij als synoniemen van *bacallao*²⁾. In eene lijst van Catalaansche termen voor visschen wordt voor een geheel anderen visch vermeld *arsobispo* of *pez obispo*³⁾. In een ander

¹⁾ Vgl. Meyer-Lübke, *Gramm. d. l. rom.* I, blz. 490: „On peut encore remarquer que l'italien a une tendance à simplifier les consonnes placées immédiatement avant l'accent”.

²⁾ *Don Quijote* I, 2: „un pescado, que en Castilla llaman *abadejo*, y en Andalucía *bacallao*, y en otras partes *curadillo*, y en otras *truchuela*.”

³⁾ *Bulleti de dialectologia catalana*, Gener-Juny 1923, blz. 36.

werk staat, dat *obispo* en ook *fraile* hetzij op den kabeljauw of op andere visschen werden toegepast ¹⁾).

Algemeen bekend is, dat in het Fransch *capelan* (ontleend aan het Provençaalsch) de naam is voor een kleinen visch die tot dezelfde familie behoort als de kabeljauw, en die ook wordt gebruikt als aas om den kabeljauw te vangen; in het Catalaansch heeft *capellà* dezelfde beteekenis. Caroline Michaëlis deelt in het reeds aangehaalde werk mede, dat *clérigo* de naam is „eines wahrscheinlich würdevoll pfäffisch aussehenden Fischleins „Gabler, Stachellinie“, en dat dit dier ook heet *crego*, volgens haar de populaire gedaante van het woord naast het geleerde *clérigo*. Zij gaat dan aldus voort: „Die populäre Form *bacallao* und *bacalao* . . . benennt den Stockfisch, den der Spanier mit gleicher Symbolik auch *curadillo* und *abadejo* titulirt, zugleich aber den Geistlichen, welchen ausserdem das dem Französischen entnommene *bachiller* . . . bezeichnet“. Zij zegt niets ter verklaring van den vorm *bacallao*, doch uit de woorden „mit gleicher Symbolik“ zal men mogen afleiden, dat volgens haar ook *bacallao* (een zoogenaamde „doublet“ van *bachiller*), in de eerste plaats een geestelijke heeft aangeduid, en daarna een visch. A priori moet men dit ook voor waarschijnlijk houden wegens het gebruik van *abadejo*, *curadillo*, *obispo* enz. Ook *bacallao* zal men dan willen verklaren als een persoonsnaam ²⁾.

¹⁾ Bernardo Aldrete, *Del origen y principio de la lengua castellana* (a^o. 1674) onder *Abadejo*; en na dit woord te hebben gedefinieerd zegt hij: „como han puesto otros nombres los pescadores de Obispo y Frayle“.

²⁾ Indien men aan zijne phantasie den vrijen loop wilde laten, zou men nog het volgende kunnen opmerken. Plinius vermeldt, dat eene groote soort van *asellus* (d.i. een kabeljauw of een nauw daarmee verwante visch) *bacchus* heette, en eene kleinere soort *callarias*. Indien deze Grieksche termen inderdaad bij de Romeinen in gebruik zijn geweest, zou men kunnen vragen: is die kleinere soort wellicht ook aangeduid door een compositum van die twee termen, en kan men van dit compositum *baccallaris* hebben gemaakt door eene volksetymologie? Een

Men zou dan de volgende onderstelling kunnen maken. Van het aangenomen stamwoord *bacallo-* zou even goed als **baccallarīs* kunnen zijn afgeleid **baccallanus*, evenals b.v. *villanus* van *villa* of *cappellanus* van *cappella*. Vindt men inderdaad sporen van een vorm **baccallanus*, hetzij dan als naam van een persoon of van een visch? Mij dunkt van ja. Vooreerst het hierboven genoemde Catalaansche woord *bacallà*, stokvisch, dat zich het allernatuurlijkst laat verklaren uit een vorm op *-an*¹⁾. Ten tweede meen ik de aandacht te mogen vestigen op een Provençaalsch woord bij Mistral, nl. *bachalan*, dat hij verklaart met „bavard, vantard”, eene beteekenis die ook voorkomt bij sp. *bachiller* en bij ital. *baccalare*: uit het begrip van „student, jong geleerde” kon blijkbaar ontstaan dat van „praatjesmaker”. Ten derde wil ik wijzen op een term voor „stokvisch” in de taal van Galicië, nl. *bacallan*, waarnaast *bacallao*, evenals men in die taal vindt b.v. *castelan* en *castelao* naast sp. *castellano*²⁾. Er zijn inderdaad een aantal gevallen waarin een Latijnsche stam op *-ano* in het Galicisch is vertegenwoordigd door een woord op *-an* en een op *-ao*.

Wat mij hier evenwel hindert is de gemouilleerde *l* in *bacallan* en *bacallao*: immers in het Galicisch wordt de Latijnsche *ll* vereenvoudigd. Zou men mogen aannemen, dat de oorspronkelijke zuivere vormen zijn geweest **bacalan* en **bacalao*, en dat de in het woordenboek gegeven vormen met *ll* zijn ontstaan naar analogie van vormen in het Spaansch waarin de gemouilleerde *l* voorkwam? Iets dergelijks moet dunkt mij zijn gebeurd, want het bestaan van een vorm op *-an* naast een op *-ao* is geheel volgens den regel van het Galicisch, maar de *ll* in plaats van *l* is eene afwijking. Men

woord dat reeds bestond als naam voor zekere geestelijken, zou dan ook de naam voor een visch zijn geworden, en daarin zou eene aanleiding kunnen zijn geweest om ook andere namen van geestelijken op visschen toe te passen. Doch het bestaan van dit compositum is niet te bewijzen.

¹⁾ De koopman in stokvisch heet *bacallaner*.

²⁾ Zie Juan Cuveiro Piñol, *Diccionario Gallego* (a^o. 1876).

zou dan dus willen aannemen, dat in Spanje en in Provence naast **baccallar* in gebruik is geweest **baccallanus*, eerst als naam van een geestelijk persoon, daarna in verschillende streken ook als naam voor een visch: vandaar cat. *bacallà* en gal. **bacalao*, waarnaast ook is gekomen *bacallao*.

Uit deze vormen zijn in het Nederlandsch van de zestiende of zeventiende eeuw ontstaan *bakeljauw* en *bakelauw*. Indien nu *kabeljauw* en *kabelauw* door omzetting hiervan moeten verklaard worden, dan zou een Galicische vorm als **bacalao* reeds omstreeks 1100 in gebruik moeten zijn geweest, en het is wellicht moeilijk zich daarvan met zekerheid te overtuigen. In de grammatica van Meyer-Lübke wordt wel gezegd, dat in sommige deelen van Gascongne reeds in stukken uit de elfde eeuw voorbeelden van het verdwijnen van *n* tusschen twee vocalen zijn gevonden (*garie* uit *gallina*)¹⁾, doch omtrent de oude taal in Galicië vermeldt hij niets. Maar indien men wil aannemen, dat de *n* ook hier zeer vroeg is verdwenen, dan zou men toch iets van de oorzaken der zoogenaamde metathesis willen begrijpen, en eene voorname oorzaak zou kunnen zijn het bestaan van andere namen van visschen die begonnen met *cab-*. En het begin van *kabeljauw* doet inderdaad denken aan Romaansche vormen die met *caput* in verband staan.

Reeds in het Latijn is *capito*, dikkop, de naam voor een riviervisch en voor een zeevisch. Die zeevisch is echter niet de kabeljauw maar de *mugil*, in onze taal genaamd *harder*. Nu zegt Junius in zijn *Nomenclator*, dat de *harder* dikwijls wordt verward met den schelvisch: „Errat autem turpiter, qui piscem nostrate lingua *schelvisch* dictum, *mugilem* interpretatur”. De schelvisch is nauw verwant met den kabeljauw, beide zijn soorten van *gadus*, en in een bij Verdam aangehaald glossarium wordt dan ook een zelfde Latijnsche term verklaard met „*schelvisch* ofte *cabeliau*”. Bij Plantijn wordt *schelvisch* vertaald met *capitosus*, dat hier hetzelfde moet beteekenen als *capito*, dikkop.

¹⁾ I, § 454.

Niet te verwonderen dan ook, dat de kabeljauw zelf met een naam van eene dergelijke beteekenis wordt aangeduid. Bij Murray staat eene aanhaling uit een werk van ongeveer 1570, waarin *codde-fish* wordt vertaald met *capito*. In het woordenboek van Florio van 1688 vindt men *it. caputo* en *testuto* in den zin van eng. *cod-fish*¹⁾, en toevallig zag ik, dat volgens Sampson in zijn onlangs verschenen werk over de taal der Gypsies in Wales, ook deze Zigeuners den kabeljauw noemen *dikkop*, *barešereskero*.

Is nu ergens een naam te vinden die ongeveer hetzelfde beteekent, en in vorm eenigszins gelijk op den vorm *kabeljauw*? In de taal van Gascogne heeft men *cabelh*, ontstaan uit *capitulum*, naast *caboulh*, waarvoor men aanneemt *caputulum*²⁾, en van dit laatste is afgeleid het bij Mistral voorkomende *caboulhat*, naam van een visch, dat dus zooveel is als *capitatus*, *dikkop*. Naast dit *caboulhat* zou men zich kunnen voorstellen eene zelfde afleiding van het synonieme *cabelh*, nl. **cabelhat*. Ter verklaring van *caboulhat* geeft Mistral helaas alleen het Fransche woord *chabot*³⁾, dat wel eene soort van harder kan aanduiden, maar ook een of meer zoetwatervisschen; volgens Larousse is de naam van den mugil niet *chabot* maar *cabot*. Het is dus allesbehalve zeker, dat in het artikel van Mistral een zeevisch en niet een riviervisch is bedoeld. Maar de eigenlijke beteekenis van zijn woord is toch *dikkop*, en aangezien termen van die beteekenis zoo bij herhaling op den kabeljauw zijn toegepast, zou men de mogelijkheid durven stellen, dat een vorm als **cabelhat* vroeger in dien zin was gebruikt.

¹⁾ Zie P. Barbier, *La racine cap- „tête” dans la nomenclature ichthyologique* (in *Revue de philologie française*, XX, a^o. 1906). Hij tracht fr. *cabillaud* met *capitulum* in verband te brengen, doch is m.i. vaag en onnauwkeurig. Hij noemt Mistral niet eens.

²⁾ Meyer-Lübke, *Etym. Wtb.*, no. 1640.

³⁾ Zie voor dit woord Salverda de Grave, *Sur un préfixe français „réel”*, blz. 11.

Den vorm *kabeljauw* alleen daaruit te verklaren zou echter niet gaan. Doch nu zou men zich het volgende kunnen voorstellen. Visschers uit het noorden van Spanje en uit het zuiden van Frankrijk zullen met elkaar op de vischvangst zijn uitgegaan in de Atlantische Zee en in het Kanaal, en daar ook in aanraking zijn gekomen met Nederlandsche visschers. Deze laatsten namen kennis van de Romaansche termen waarmede zij den kabeljauw hoorden benoemen. Zij trachtten die van de Spanjaarden of Basken na te zeggen, en dat gedeelte van die namen dat het sterkst was geaccentueerd, *-lao* en *-llao*, spraken zij vrij nauwkeurig uit; doch twee medeklinkers vóór het accent verwisselden zij onder invloed van een Franschen term dien zij tegelijkertijd hoorden, zoodat zij in plaats van *bacallao* zeiden *cabeliau* en in plaats van *bacalao* *cubelau*. Volgens de bij Verdam gegeven voorbeelden moeten inderdaad beide vormen, met en zonder *j*, even gewoon zijn geweest, en dit wordt op de natuurlijkste wijze verklaard, indien de beide Spaansche vormen werden gehoord. Volgens de Romanisten is *cabillaud* in het Fransch uit het Nederlandsch gekomen¹⁾; de oudste voorbeelden staan trouwens in teksten uit de stad Doornik²⁾; in dien van 1278 staat het meervoud *cabillaus* (niet een vorm *cabillaut*, zooals in den *Dictionnaire Général* wordt opgegeven).

Bij dezen gedachtengang wordt in de eerste plaats ondersteld wat door ieder is aangenomen: dat de vormen met *k* en die met *b* wegens de overeenkomst in gedaante en in beteekenis niet van elkaar kunnen worden gescheiden. Verder is ondersteld, dat de vormen met *b* natuurlijk zouden zijn in het Galicisch: hier zijn vormen op *-ao* en op *-an*, die samen met een Catalaanschen vorm op *-à* zouden zijn af te leiden uit lat. **baccallanus*. De gissing in haar geheel zou misschien eenige kracht hebben, indien men kon bewijzen,

¹⁾ Zie *Dict. Général*, en Nyrop, *Gr. Hist.* III, § 359.

²⁾ Zie Godefroy.

dat in het Galicisch van de twaalfde eeuw de *n* van den uitgang *-ano* reeds zóó verzwakt was, dat vreemdelingen in hunne nabootsing het nasale element niet hoorden. Wellicht was echter toen de klinker nog niet zuiver oraal geworden, want in de in het Galicisch geschreven *Cántigas* van koning Alfonso den Wijze uit de dertiende eeuw is in dergelijke vormen nog een genasaleerde klinker aangeduid (*irmão, pagão*¹⁾). Doch misschien was de volkstaal van een visschersdialect reeds verder gegaan dan in deftige taal geoorloofd was, en stond zij reeds dicht bij het later gebruik dan de spelling dezer liederen zou doen denken, zoodat buitenlanders die den vorm overnamen, de geringe nasalisatie verwaarloosden. Dit blijft onzeker.

Doch er is zooveel gelijkens tusschen de Nederlandsche vormen en eenige andere die in Zuid-Europa inheemsch kunnen zijn, dat er toch wel eenige grond is om voor *kabeljauw* te denken aan eene Romaansche afkomst. En nieuw is dit denkbeeld niet eens, want reeds in 1876 heeft Caroline Michaëlis in het hierboven aangehaalde werk gezegd, dat het Nederlandsche woord door metathesis moest zijn ontstaan uit *bacallao*. Ook zij was dus van meening, dat men niet in een vorm die met *k* begon, den oorsprong moet zoeken van alle vormen met *b*.

¹⁾ Volgens García de Diego, *Elementos de gramática histórica gallega*, §112.

NASCHRIFT

In het bovenstaande heb ik gemeend het woord *baculus* niet te moeten noemen. Doch naar aanleiding van deze voordracht is ook zelfs in de pers gezegd, dat *bacallao* beteekent „stokvisch”, hetzij dan bij deze uitspraak omtrent de betekenis al of niet is bedoeld ook de etymologie aan te duiden. In het etymologisch woordenboek van Meyer-Lübke (n°. 874) kan men zien, hoe *baculus* in het Romaansch is vertegenwoordigd. In het Fransch schijnt het niet rechtstreeks te zijn bewaard: men vindt hier alleen het uit het Italiaansch ontleende *baguette*. Een zuiver populaire vorm is it. *bacchio*, dat hier niet van dienst kan zijn. Een geleerde vorm is it. *bacolo*, waarin inderdaad eene *k* en eene *l* voorkomen, doch hoe zou daarvan een op *bacallao* gelijkende vorm kunnen zijn afgeleid? Tot de „voces tardías o semicultas” (Menéndez Pidal, *Gr. Hist.* § 57) behooren ook sp. *blago* en port. *bago*, die voor de verklaring van *bacallao* evenmin bruikbaar zijn. Een vorm van *baculus* zal men dus niet kunnen aannemen als het stamwoord van *kabeljauw*.

Etymologiam vocabuli *kabeljauw* inquirentes viri docti in tantas difficultates incurrerunt ut ne doctissimi quidem eas infregérint. Causa est aperta: deest materies etymologica, nam nominum quae aetate media piscibus imponebantur pars tantum, eaque non ita magna, nota est. Formarum in monumentis linguae belgicae veterrimarum prima litera est *k* (inveniuntur *cabeliau* et *cabelau*); recentiora sunt vocabula *bakeljauw* et *bakelauw*, quae artae propinquitatis vinculo cum antiquioribus juncta esse creduntur. Putaverunt igitur viri docti a vocabulo quodam alieno, cujus principium esset *k*, originem hujus familiae esse ducendam. Tale vocabulum reperire iis non licuit. Sed fieri potest ut *bakeljauw*, quamvis occurrens recentiore demum tempore, tamen ad vocabulum principale propius accedat. *Bakeljauw* et *bakelauw* autem saeculo decimo sexto vel septimo profluxerunt e vocabulis hispanis *bacallao* et *bacalao*, quae in paeninsula iberica vernacula esse facile credamus. Nam non ibi sunt solitaria. Linguae catalanae est *bacallar*, quod propter *l* „madefactum” (ut gallice dicitur) respondet nomini latino cujus casus nominativus fuerit **baccallar*. Praeterea catalanum est *bacallà*, quod optime convenit voci latinae cujus idem casus fuerit **baccallanus*. Hujus nominis vestigia reperiuntur etiam in paeninsulae parte occidentali, sc. in Galicia, ubi *bacallan* et *bacallao* usurpantur. Hae formae plane oboediunt legibus linguae qua in hac regione homines utuntur praeter unum phonema, nam *ll* latinum ibi fit *l* simplex: *ll* igitur debetur analogiae vocabulorum quae in aliis partibus Hispaniae in usu sunt ubi *ll* latinum „madefactum” est; forma prorsus legitima **bacalao* esset. In sermone vulgari hispanico complura nomina ecclesiasticorum nescio qua causa ad pisces translata sunt, e.g. nomina *archiepiscopi*, *episcopi*, *abbatis*, *pastoris* („curati”), *monachi*, *cappellani*. Vox **baccallar* quoque ad

ordinem clericorum pertinet, cuius synonymon nomen **baccallani* fuisse veri simile est. Metathesis quam formam primitivam esse passam et quam in vocabulis *cabeliau* et *cabelau* ostendi credimus ita fortasse est intelligenda, ut alia nomina hujus piscis ad linguam provincialem in Vasconia (gallice „Gascogne”) pertinentia, quorum prior pars esset *cabelh*, ad mutationem vocabuli aliquid contulerint. Sed manet scrupulus, nam vox *cabeliau* jam in monumento quodam duodecimi saeculi apparet, et incertum est quo tempore in Gallicia *n*, inter *a* et *o* positum, plane evanuerit in sermone vulgari, ita ut e **bacalano* fieret **bacalao*. Aenigma nobis proponitur quod haud scimus an nunquam solvatur.